

О. Г. Суліменко, к. і. н., доцент,
І. А. Мельничук, д. і. н., доцент,
кафедра суспільних наук,
Л. А. Суліменко, к. е. н., професор,
кафедра бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту

АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ В НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЯХ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1906–1914 рр.)

Постановка проблеми. Актуальним нині є розгляд комплексу питань пов'язаних з реформами аграрного сектору економіки. Українська історична наука, звертаючись до аналізу економічних процесів на селі, дає достатній матеріал щодо процесів реформ аграрної галузі різних періодів історії. Одним з таких був час запровадження столипінської аграрної реформи.

Аналіз останніх досліджень. До згаданої проблематики звертались такі науковці як В. Волковинський, Ю. Левенець, Ю. Поліщук, О. Суліменко та інші.

Розвиток капіталізму, загострення внутрішніх протиріч суспільства поставили російський царизм перед необхідністю проведення аграрної реформи. Революційні події 1905 р. змусили царат провести реформу аграрного сектора економіки. Про це царський уряд почав друкувати матеріали ще в 1904 р., а 22 листопада 1906 р. був опублікований указ "Про доповнення деяких постанов діючого закону, що стосується селянського землеволодіння й землекористування", який поклав початок столипінській аграрній реформі. Вона спрямовувалась на подолання багатокладності у сільському господарстві країни і створення "міцного землевласника, який міг би протистояти "дикому напівголодному селу, яке не звикло поважати ні свою, ні чужу власність" [1, с. 118].

Згідно з указом, кожному селянині надавалось право закріплювати свій земельний наділ у приватну власність. Після цього він міг із своєю землею вийти на хутір чи відруб, або продати її. Реформа передбачала надання кредитної допомоги селянам через Селянський поземельний банк, а також переселення безземельних і малоземельних в райони Сибіру, Північного Кавказу, Середньої Азії.

На столипінську аграрну реформу поклали свої надії й волинські німці, які в першу чергу хотіли скористатися допомогою Селянського поземельного банку. Так, уже в 1907 р. в повітові землевпорядкувальні комісії починають масово надходити клопотання про надання допомоги Селянським поземельним банком для придбання землі.

Колоністи, як правило, обирали зі своєї громади уповноважених, які від свого імені клопотали за всю колонію. Окремі колоністи писали прохання на ім'я Міністра внутрішніх справ. Так, німці колонії Йосипівка Житомирського повіту звернулися до міністра з наступним посланням: "Його Превосходительству Міністру внутрішніх справ. Уповноважені колоністи колонії Йосипівка Барахівської волості Житомирського повіту Яків Драйер і Юліус Римлянд від імені селян колонії Йосипівка, які на своєму сході 20 вересня 1907 р. вирішили просити Вашого дозволу на купівлю орендованих ними земель у поміщика Долясанського за допомогою Селянського банку, на вигідних для них умовах." [2, Арк. 20] При цьому колоністи повідомляли, що вони в 1871 р. в кількості 80 чел. взяли у поміщика в оренду 800 дес. землі, зобов'язуючись платити по 1 руб. за кожну десятину в рік, а в даний момент платять по 3 руб. Кожна сім'я в колонії мала від 5 до 15 дес. Німці скаржились на нестачу землі і своє жалюгідне становище. Прохачі в своєму листі "вклонялися" ногам Його Імператорської Величності, клялись в своїх вірнопідданських почуттях. Слід відмітити, що такі прохання інколи давали свої позитивні результати. Так, уже 17 жовтня 1907 р. волинська землевпорядкувальна комісія отримала листа з Міністерства внутрішніх справ, в якому мова йшла про сприяння колоністам Йосипівки, оскільки "... вони падають до ніг Його Імператорської Величності і клянуться в своїх вірнопідданських почуттях" [3, Арк. 21].

У той час прохань надходило досить багато. Волинська землевпорядкувальна комісія пропонувала своїм чиновникам в повітах вияснити:

- 1) матеріальне становище прохачів;
- 2) сімейний стан;
- 3) час поселення в Росії;
- 4) час прийняття російського громадянства.

Так, Новоград-Волинська землевпорядкувальна комісія 22 грудня 1907 р. слухала питання про клопотання жителів колонії Гаральдівки Городницької волості І. Вітте, Р. Розе про придбання з допомогою Селянського банку орендованої у поміщика Гижицького землі. Комісія виявила:

- 1) колоністи поселились 40 років тому назад і землю взяли в оренду;
- 2) усі вони приписані до селян Городницької волості;
- 3) усі прийняли підданство Росії.

Німці, які проживали тут, мали від 2-х до 20 дес. землі. Після розгляду справи повітова комісія прийшла до висновку, що банк не уповноважений допомагати цим колоністам і в клопотанні відмовила.

На Волині було багато колоній, які мали незначну кількість землі й населення в них проживало не дуже заможного, їхні мешканці теж зверталися до урядових установ за допомогою. Так, німці колонії Францівка Горошківської волості Житомирського повіту "били чолом Імператору з проханням сприяти їм у купівлі землі. Повітова землевпорядкувальна комісія встановила, що в середньому кожна німецька сім'я тут мала 1-2-х коней; 2-3-и голови великої рогатої худоби і 2-3-и дрібної і звернулася до поміщика Болотова, якому належала земля, з проханням надати їм 10 дес. землі в безкоштовне користування[4, Арк. 28].

У 1907 р. велика кількість прохань надходила з Барашівської волості Житомирського повіту, де значна кількість земель належала графу Тишкевичу. У грудні цього ж року повітова комісія проаналізувала матеріальний стан окремих колоній цієї волості, а також кількість землі, якою вони користувалися. Зокрема, було встановлено, що в колонії Домбрівка було 716 дес. землі, на яких знаходилось 71 хутірське господарство. З них десятинних – 3; чотири десятинних – 3; від 15-16-ти десятинних – 52; 17-ти десятинних – 1; 20-ти десятинних – 1. Як зазначала комісія, всі орендарі були малозабезпечені, власних коштів для купівлі землі не мали. Грунти в цій колонії були в основному піщаними і десятина землі коштувала тут 150 руб. [5, Арк. 170].

Землевпорядкувальна комісія, проаналізувавши стан колонії, прийшла до висновку, що потрібно в першу чергу сприяти при купівлі землі корінним жителям, а щодо відношення до німців чекати дозволу царя.

Велика кількість прохань надходила в 1907 р. безпосередньо до Селянського поземельного банку в м. Петербурзі. Здебільшого звітти також йшли негативні відповіді. Так, у жовтні 1907 р. з Петербурга у Волинський відділ Селянського банку надійшло повідомлення, що прохання німців з колонії Мечиславка і Нейдорф Новоград-Волинського повіту видати їм позики для купівлі землі маєтку пана Гижицького, не може бути вирішене. Як повідомляли з столиці, питання про можливість надання позик німцям буде розглядатись пізніше, про що повідомлять усі відділення банку [6, Арк. 211]. У той час поземельний банк практично зовсім не допомагав німцям при купівлі землі.

У 1908 р. в губернію надійшов лист з Мінського відділення Селянського поземельного банку, в якому повідомляли про те, що в його розпорядженні в Мозирському повіті є 40 тис. дес. землі, яку банк викупив. Але оскільки ця земля знаходиться в малозаселеній місцевості, а селяни сусідніх сіл достатньо забезпечені землею, то за рішенням банку вона буде розбиватися на хутірські ділянки і передаватися переселенцям. Це робилося тому, що "в даній місцевості був низький рівень сільськогосподарської культури і для її підняття було б доцільним поселити сюди німців-колоністів з Волинської губернії" [7, Арк. 212]. Тому Мінське відділення банку просило губернатора провести роботу щодо ознайомлення волинських німців з цією інформацією. Поселенцям обіцяли ряд пільг: хутірські ділянки, які були прилісними, здавалися в безплатну оренду до 3-х років; позики на купівлю цих ділянок видавалися на 5,5 років у розмірі до 95% від їхньої вартості з щорічною оплатою (з погашенням) 4,5% виданої позики." Німцям Волині надходили пропозиції і з інших губерній Росії. У 1908 р. Волинський поземельний банк отримав з Петербурга вказівку "...на майбутнє і надалі утримуватися від будь-яких угод на купівлю землі з особами, які не належали до корінного російського населення". Продавати землю німцям можна було лише при дотриманні таких умов: 1) якщо прохачі живуть на місці 25 років; 2) якщо вони відбували військову службу в царській армії; 3) земельні наділи не повинні були перевищувати встановлену норму; 4) при купівлі землі, частина грошей повинна бути внесена готівкою, а інша з відстрочкою на 13 років; 5) при продажі ділянок в купчу відомість повинна бути внесена умова, що у випадку переселення покупця ця земля мусить бути продана тільки особам російського походження.

Таким чином, на шляху у придбанні німцями землі став Селянський поземельний банк, на якого вони покладали особливі надії. Вивчення стану аграрної колонізації регіону продовжилось в 1908 р. Новий генерал-губернатор Ф. Трепов вимагав точних даних про земельну власність колоністів. Такі дані були зібрані по всьому Південно-Західному краї і він їх доповів у Міністерстві внутрішніх справ. Дані з таблиці засвідчують, що найбільшу кількість орендної та власної землі мали німці у Волинській губернії. Це було більше, ніж у Подільській та Київській губерніях разом узятих. На нашу думку, це пояснюється тим, що у Волинській губернії була більша кількість колоністів і саме тут вони інтенсивно займалися землеробством, в той час як у Київській та Подільській губерніях вони надавали перевагу розвитку різноманітних ремесел. Таблиця також засвідчує, що досить

значні земельні площі були й у руках іноземних підданих, що дуже непокоїло владні структури, реакційну громадськість.

Таблиця

Земельна власність німців в південно-західному краї (1909 р.)

Губернії	Російські піддані		Іноземні піддані	
	власна (дес.)	орендна (дес.)	власна (дес.)	орендна (дес.)
Київська	10018	10620	84	858
Подільська	3447	9320	365	1886
Волинська	102697	142610	1925	4641

На прем'єра уряду П. Столипіна чинився тиск офіційної преси з метою прийняття заходів щодо обмеження колонізації. Це привело до того, що вже 28 квітня 1910 р. заступник міністра П. Крижановський подав в Кабінет Міністрів проект закону щодо обмеження іноземної колонізації. При його обговоренні лише міністр юстиції висловився про можливі негативні наслідки закону для господарств цілих регіонів. 28 вересня 1910 р. П. Столипін вніс зміни і доповнення до закону від 19 березня 1895 р. й передав їх на обговорення в Думу. У Законі передбачалося надати більше прав тим колоністам, які прийняли російське підданство й обмежити права тих, хто його не прийняв [8, Арк. 205]. Попри всі обмеження німецького землеволодіння в регіоні, колоністи продовжували відігравати помітну роль у розвитку землеробства, адже в них була зосереджена значна кількість землі. Аналіз окремих джерел свідчить, що напередодні Першої світової війни їм належало близько 700 тис. десятин землі, що складало 1/10 всієї кращої землі губернії. Німці-хлібороби зробили значний вклад в окультурення незаселених просторів Волинської губернії. За порівняно короткий час поліська частина губернії дуже змінилась. Вона стала більш густонаселеною, тут прокладалися дороги, замість непрохідних боліт з'явилися прекрасно оброблені ниви тощо. Відношення до землі у німців було особливе. Отримавши ділянку, вони в першу чергу, обробляли її, а вже потім будували житло. Аналіз архівних джерел свідчить, що колоністи часто отримували в оренду не досить придатну для землекористування землю. Вони в контрактах зобов'язувалися власними зусиллями обробити її і розділити на присадибну, рільничу, сінокісну [9, Арк. 205]. Щоб зробити це, колоністам потрібно було прикладати багато зусиль для осушення боліт, викорчовування лісу, удобрення ґрунтів. Проте, з часом це давало свої результати і колоністи отримували високі врожаї. Слід зазначити, що вони не були однаковими. Наприклад, на сірих лісових ґрунтах колоністи мали з одної десятини – 50 пудів жита; 60 – вівса, а на піщаних – відповідно

30 і 35 [10, Арк. 264]. Важливим фактором для підвищення врожайності було використання німцями ефективних знарядь праці: залізних плугів, борін тощо. Практично кожна німецька сім'я мала знаряддя для обробітку землі, про що свідчать дані волинської землевпорядкувальної комісії. Колоністи запроваджували в господарствах більш прогресивні сівозміни, елітні сорти насіння, мінеральні й органічні добрива. Варто зазначити, що агрономічні знання німці отримували також від своїх земляків-спеціалістів, які прибували на Волинь для проживання.

Висновки. Крім вирощування зернових, колоністи займалися виробництвом хмелю. Його розводили в тих колоніях, де були відповідні ґрунти. Так, наприклад, колоністи Фасової Рудні Житомирського повіту інтенсивно займалися вирощуванням хмелю, який вигідно збували на ринках м. Житомира.

Завдяки німцям-колоністам Волинська губернія займала третє місце в імперії по вирощуванню хмелю.

В період запровадження столипінської реформи німці-колоністи зробили значний внесок у розвиток землеробства і тваринництва, а також в окультурення малозаселених просторів Волині. При цьому, слід зазначити, що найвищий рівень землеробства; тваринництва у колоністів припадав на 1906-1914 рр., коли починають виникати великі фермерські господарства.

На сьогоднішній час хмелярство в Житомирській області перебуває в занедбаному стані і потрібно прикласти багато зусиль для відродження цієї галузі. На наш погляд, для відродження галузі може стати у нагоді досвід попередніх поколінь волинських аграріїв, у тому числі й німецьких колоністів.

Список використаних джерел

1. Волковинський В., Левенець Ю. П.А. Столипін: з життя та державної діяльності // Укр. істор. журн. – 1991. –№ 4. – С 118.
2. ДАЖО. – Ф. 226. – Оп. 1. – Спр. 790. – Арк. 20.
3. Там само. – Арк. 21.
4. Там само. – Арк. 28.
5. Там само. – Арк. 170.
6. Там само. – Арк. 211.
7. Там само. – Арк. 212.
8. Там само. – Арк. 205.
9. Там само.
10. Там само. – Арк. 264.